

12 ДАНА ОТПОРА

Број погинулих југословенских војника у Априлском рату 1941. године није тачно утврђен. Познат је само укупни број од 375.000 заробљених југословенских војника и официра, односно податак да је у немачко заробљеништво одведено 210.000 војника, већином Срба, а у италијанско још 20.000 њих. Априлски рат је био катастрофалан војни пораз, који је за последицу имао разбијање државе и њену поделу међу победницима. Хитлер је већ 27. марта савезницима понудио поделу Југославије: Италији далматинску обалу, Бугарској Македонију, а Мађарској Банат.

Пише др Миљан МИЛКИЋ

Рат у коме је 870.000 увежбаних војника сила Осовине напало око 600.000 неупореди-во слабије наоружаних и опремљених војника Краљевине Југославије није довршен победом нападача и поразом нападнутог. Историчар Бранко Петрановић истиче да се Југословенска војска распала пре коначног пораза и да је „Априлски рат имао још једну димензију која није увек била примећивана: извесну недовршеност, бар са српске и црногорске стране гледано. У питању су грађани земаља који су имали државе пре 1918, славну војну традицију и самопрегор народа у сличним историјским ситуацијама, који су тешко схватили да се држава губи без стварне битке. Овај чинилац је више него важно да буде уочљив у ситуацији која је настала након војног пораза. Недовршен је и са становишта официјерског кадра, који се није показао у краткотрајном рату, ишчекујући тренутак свог искупљења настављањем отпора. За комунисте је рат тек почињао. Рат се могао сматрати недовршеним и са становишта отпора окупационим режимима и терору заведеним над Србима, посебно у НДХ, на Косову и Метохији, у окупационој зони под Мађарима и Бугарима”.

Директива 25

После дугог убеђивања и притисака, југословенска влада приступила је Тројном пакту 25. марта 1941. године. Овај споразум требало је да обезбеди сигурно залеђе за планиране немачке операције у Грчкој, а касније и у Совјетском Савезу. Међутим, официјерски пуч 27. марта пореметио је Хитлерове планове, јер и поред тога што је нова влада објавила да остаје при Тројном пакту, вођа Трећег рајха је био бесан и решен да уништи Југославију као државу. Зато је истог дана кад се у Београду догодио преврат, почео припреме за рат и на саветовању са својим сарадницима наложио да Оперативно одељење немачке Врховне команде изради ратни план за напад на Југославију, што је и учињено. Шифровани назив ратног плана био је Директива бр. 25. Сам план операција био је следећи: „По могућству што ранији почетак операције Марита са ограниченим циљем освајања грчке Тракије и Солунског басена, све до задобијања планинског предела Водена; при томе замахнути преко југословенске територије. Удар из предела јужно од Софије у правцу Скопља ради растерећења бока италијанског фронта у Албанији. Удар јачим снагама са простора око Софије у правцу Ниша и даље ка Београду. Продор јачих немачких снага са простора око Граца и

Целовца у југоисточном правцу, са циљем да се разбије југословенска армија. Ваздухопловству припашће као главни задатак да отпочевши што је могуће пре – разбије југословенску организацију аеродромског обезбеђења и узастопним нападима разори главни град Београд; поред тога да потпомаже наступни марш копнене војске”.

Хитлерово муњевито реаговање на преврат у Београду 27. марта било је одређено и војним разлозима,

односно потребом рашчишћавања ситуације на југу Европе пре него што Вермахт крене у напад на Исток. О томе је раније, у децембру 1940, био утврђен војни план. Нова влада у Београду била је неприхватљива и, по Хитлеровом мишљењу, показала је невиђену дрскост тиме што је срушила режим који је показао спремност да се приклони његовој вољи. Опасност по немачке интересе на Балкану представљала је и могућност да нову владу у Београду искористе Британци и

Грци ради образовања јединственог јужног фронта. Нападом на Југославију и Грчку, а касније и на Крит, где је била ангажована велика ваздухопловна сила са падобранским јединицама, Хитлер је морао да одложи почетак операције „Барбароса“, најпре за четири, а касније за пет недеља (од 15. маја на 22. јун 1941. године).

Југославију су нападе Немачка, Италија и Мађарска. Границе земље, дуге више од три хиљаде километара, чиниле су ефикасну одбрану земље немогућом.

Бугарска није активно учествовала у операцијама против Југославије и Грчке да не би дала повода Турској, док је Румунији била намењена превентивна улога према СССР-у. Мађарске трупе почеле су с дејствима 10. априла 1941, после проглашења тзв. Независне Државе Хрватске. Хитлер је у говору немачком народу, 6. априла 1941. око 6 часова преко радија, осудио „војну клику“ у Београду, која је вечито организовала војне ударе и састојала се од британских „плаћеника“, извела противудар и срушила владу која је тежила миру с Немачком. Кривица је приписана оним „креатурама“ које су још 1914, Сарајевским атентатом, одвукле свет у ратну катастрофу. Чињеница да је Хитлер југословенску владу називао српском владом говори о томе колико је његова акција била уперена против Срба. Био је изричит, истичући да немачки народ нема никаквог повода да се бори против Хрвата и Словенаца, али жели да се обрачуна са оном „српском издајничком кликом у Београду која мисли да може Балкан по други пут ставити на располагање британском атентату против европског мира“. Од тада, 27. марта, па до свог краја, без обзира на нека тактичка одступања, Хитлер је задржао оштри и непомирљиви антисрпски комплекс ко-

Министар иностраних послова Краљевине Југославије Александар Цинцар-Марковић

Председник Владе Драгиша Цвејковић

ји је утицао на немачку политику и мере против српског народа за време рата.

Немачка влада је у својој Декларацији о нападу на Југославију преврат назвала „глупим“ и „злочиничким“. Наглашавала је континуитет између 1914. и 1941, јер се наводно радило о „озлоглашеним завереницима чија су терористичка дела одвајкада чинила Балкан несигурним“. Немачка акција је тумачена као успостављање мира и безбедности на југу Европе војничким снагама Трећег рајха. Истовремено је издат Меморандум владе Трећег рајха, у коме је стајало да је „владајућа српска милитаристичка клика“, објављивањем опште мобилизације, ставила до знања своје нападачке намере. Југославија је изједначавана са Србијом, наводним преузимањем од „старе Србије“ улоге потпаливача рата. Одговорност за рат пребацивана је на Југославију. У записнику са конференције од 27. марта, на којој је Хитлер донео Одлуку о уништењу Југославије као државе, забележено је да треба рачунати да ће Хрвати приликом напада бити на немачкој страни, те да ће им се загарантовати прикладан политички поредак. Унутрашња политичка затегнутост у Југославији појачаће

се политичким обећањима Хрватима, стајало је у Директиви за напад на Југославију. Хитлер је у писму Мусолинију, упућеном у ноћи 27/28. марта, ставио до знања да се поред бугарске, а пре свега мађарске сарадње, мора водити рачуна и о сепаратистичким тенденцијама Хрвата, које репрезентује Анте Павелић. „Смернице за пропаганду против Југославије“ Врховне команде немачке копнене војске од 28. марта 1941. наглашавале су да према Хрватима и Македонцима треба наступити као према пријатељима, које немачка војска жели да сачува како их српски шовинисти не би бацили на ратиште, где ће без користи гинути за енглеске интересе.

претерано забринут за одбрану државе. Аустрија, Мађарска и Бугарска биле су мање више разоружане, Југославија је имала потписане војне уговоре са савезницима из Мале Антанте и Турском, поправљени су односи са Бугарском, а велико самопоуздање уливало је савезништво са Француском. Имајући у виду скромне економске потенцијале, Краљевина Југославија је издржавала прилично велику мирнодопску армију, која није располагала довољним средствима за модернизацију. Према подацима које је у марту 1936. у Сенату изнео министар Војске и Морнарице Љубомир Марић, Југославија, у којој је тада живело 14.000.000 становника, имала је војску од 141.840 људи и за њено снабдевање

Војска Краљевине Југославије

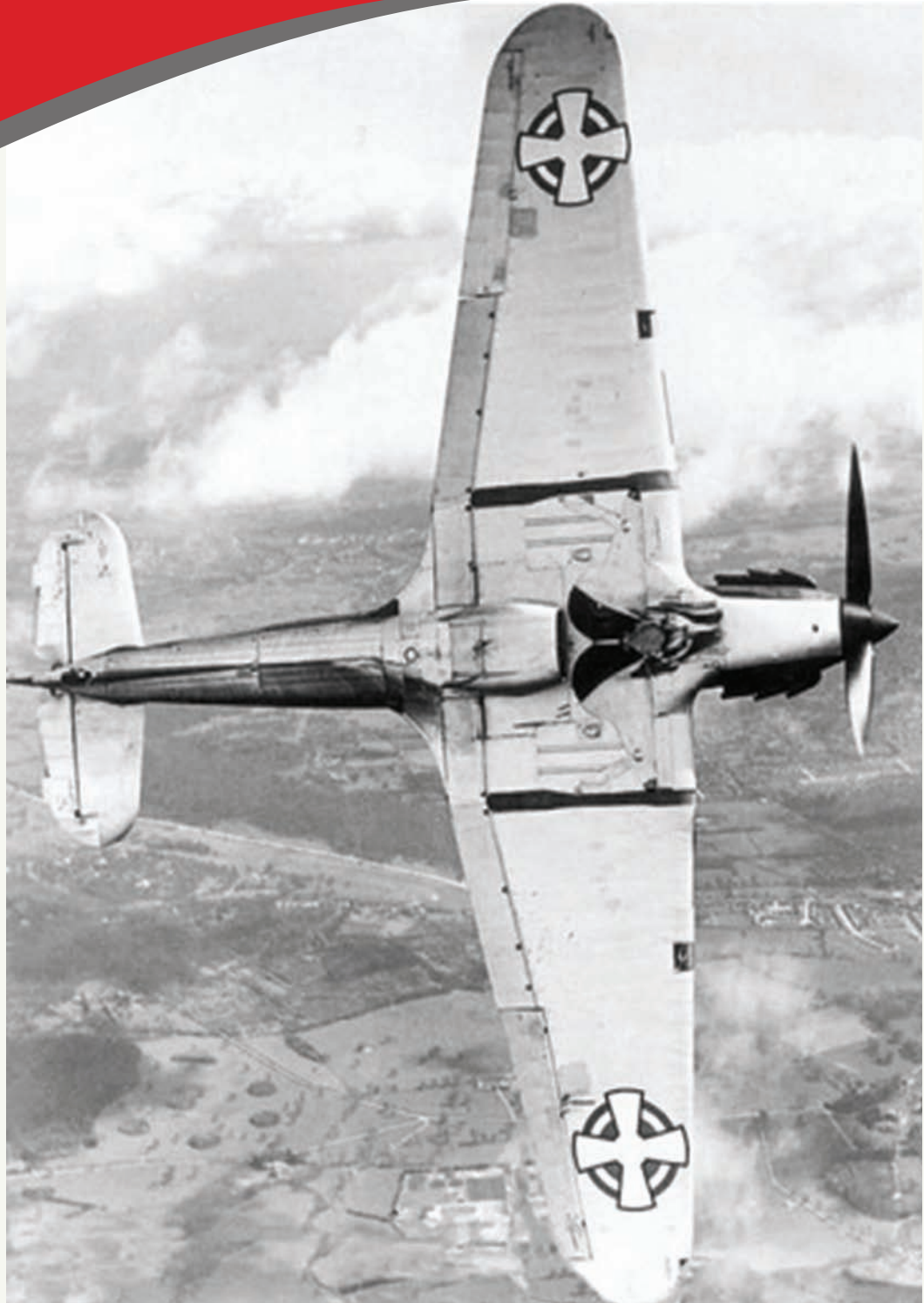
Читав низ повољних међународних околности у периоду после Првог светског рата утицао је на то да југословенски Генералштаб све до почетка 1935. не буде

издвајала је 2.309.397.737 динара. За Граничну трупу, мирнодопску војну формацију са задатком да чува и надзире државне границе, коју је чинио 8.381 човек, издвајано је 15.000.000 динара. Током 1938. године, када је 22,7% југословенског државног буџета издвајано за војску, Министарство Војске и Морнарице указива-

ло је на потребу повећања војног буџета. Истовремено, издавања за војску у неким другим државама била су знатно већа – у Јапану 46%, Турској 30%, Пољској 33%, Албанији 36,7%, Бугарској 31,5%, Грчкој 23,5%, Енглеској 22,9%. Војни буџет је 1939. године повећан за 5,7 одсто.

Краљевина Југославија није била спремна за рат пре свега због тога што је њена војна индустрија била у почетној фази развоја, а наоружање које је у међуратном периоду купљено у иностранству било је нестандардизовано, што је изузетно отежавало његову употребу и смањивало борбену готовост југословенске војске. Рад на запречавању граница, који је почео 1936/1937, није био у потпуности завршен, а најлошије утврђена граница била је ка јужној Бугарској, која је и била прва на удару непријатељских снага. Озбиљан проблем треба тражити и у чињеници да је југословенски Генералштаб тек током фебруара и марта 1941. израдио ратни план Р-41, према коме је требало организовати одбрану земље у случају напада сила Осовине.

Задржавајућа одбрана на свим фронтима била је основна идеја овог ратног плана, осим у вези са фронтом у Албанији, за који је била предвиђена офанзива са циљем да се што пре ухвати веза са грчким трупама које се боре са Италијанима, као и да се омогући пролаз наших трупа преко албанске територије. Према Задру су такође била предвиђена офанзивна дејства, а сам град требало је заузети препадом. Ратним планом била је предвиђена и могућност да, уколико не буде могуће задржавање на територији Краљевине Југославије, војска одступи у Грчку, где би се заједно са Грцима и Британцима организовао нови солунски фронт. Такав план је захтевао одлучне акције како би се сачувао правац који води моравско-вардарском долином ка Солуну, а који је био жила куцавица Краљевине Југославије. То су били разлози због којих је на фронту према Бугарској требало пружити одсудан, а не задржавајући отпор. Изузетном се показала одлука југо-

словенског Генералштаба да брани све границе, чиме је у првој линији одбране развучено 27 од 31 дивизије. У резерви су остале четири дивизије, које нису биле довољне да пруже потребну помоћ, тим пре што нису биле моторизоване и нису имале могућност брзог пребацивања са једне на другу страну државе. Према оценама југословенског ратног плана Р-41, које је дао британски војни историчар Џон Киген, ниједна земља није толико ирационално извршила дисперзију сопствених снага као Југославија у априлу 1941. године. Стратегијски развој извршен је типично кордонски на свим фронтима, дужине око 3.000 километара, без дубине и изразитог тежишта. Осим тога, није било јаким стратегијских резерви за прихват првих ешалона на одређеним положајима по дубини. У складу са максимумом Фридриха

Великог „Ко брани све, не брани ништа“, брзи слом југословенске војске могао се лако предвидети.

Југословенска војска, укупне јачине 31 дивизија и 416 авиона (од чега свега 265 савремених), налазила се у време отпочињања ратних дејстава у фази „општег активирања“. До дана напада на Југославију, 6. априла, само се 11 некомплетних дивизија налазило на мобилизацијским просторијама, док већина дивизија није ни завршила мобилизацију. Југословенска Морнарица имала је у тренутку напада потпуно мобилисану Ратну флоту, Поморско ваздухопловство и извесне јединице Речне флотиле.

Непријатељске снаге

Пре напада на Југославију немачка војска се већ годину и по дана налазила у рату и одмах је могла да пређе на концентрацију и стратегијски развој својих снага. Немачка 12. армија се већ током марта налазила у Бугарској, вршећи припреме за напад на Грчку, тако да јој није било потребно пуно времена да део својих јединица концентрише на јужном делу југословенско-бугарске границе. Команда немачке 12. армије одре-

дила је 40. армијски корпус да са простора Ђустендил – Горња Џумаја нападне Краљевину Југославију и потуче југословенске снаге које се налазе на простору Куманово – Скопље – Штип, како би што пре било заузето Скопље, а затим да настави напредовање ка албанској граници општим правцем Призрен – Тетово. Поред 40. армијског корпуса, за напад на Краљевину Југославију била је одређена и 2. оклопна дивизија из састава 18. армијског корпуса.

Према ратном плану за операције на Балкану против Југославије и Грчке, Хитлер је предвидео ангажовање укупно 34½ дивизије, од којих 24½ према Југославији и пет према Грчкој, једну према Турској и пет у резерви Врховне команде. Касније је овај број повећан за једну дивизију. У операцијама је учествовало 29½ немачких дивизија, од чега шест оклопних. У оквиру немачке Друге армије, јачине 11 дивизија, која се прикупљала на простору Целовец – Грац – Велика Кањижа, са задатком да продре са северозапада у Југославију ка Загребу и потом концентрично надире ка Београду, налазио се 46. оклопни корпус, са задатком да форсира Драву и Муру на правцу Вараждина, Копривнице и Барча, садејствује са мађарском армијом при наступању

из Барање, а затим да надире између Саве и Драве ка Београду, да би у садејству са деловима 1. оклопне групе 12. армије уништио југословенске снаге у северном делу земље, док би 14. оклопна дивизија имала да продре ка Загребу. У саставу немачке 12. армије, јачине 18½ дивизија, која је главним снагама била груписана на територији јужне и југозападне Бугарске, а мањим у Румунији, те имала задатак да једновремено и изненада упадне у Југославију и Грчку, били су 14. оклопни корпус, 18. армијски корпус и 40. оклопни корпус. За извршење овог задатка, командант немачке 12. армије фелдмаршал Фон Лист образовао је четири ударне групе. Прва, прикупљена на јужној бугарској граници, имала је задатак да нападне Грчку, с тим да је 2. оклопна дивизија требало да продре преко југословенске територије струмичким правцем, а потом да окрене на југ и надире ка Солуну, ради обухвата утврђене Метаксасове линије са запада и одсецања грчких снага које су се налазиле источно од Вардара. Друга група, прику-

пљена на простору Ђустендил–Горња Цумаја, имала је задатак да напада преко Криве Паланке и Царевог Села ка Скопљу и Велесу, ради пресецања железничких и друмских комуникација између Југославије и Грчке, хватања везе са италијанским снагама у Албанији на правцу Призрена и Тетова и изоловања југословенске војске. Трећа ударна група, прикупљена око Софије, требало је да надире према Нишу и Крушевцу и даље ка северу, ради заузимања Београда и отварања комуникације Софија–Ниш–Београд. Четврта група, прикупљена у рејону Темишвара, имала је задатак да преко Баната наступа ка Београду. Ове јединице подржавала је из ваздуха 4. ваздухопловна флота јачине око 1.500 авиона (око 840 бомбардера, 480 ловаца и 180 извиђача).

Италијанске снаге имале су задатак да нападну у правцу Заграда, те да буду у дефанзиви у Албанији, а мађарске снаге требало је да упадну у Војводину. Италијанска ратна морнарица имала је задатак да неутра-

лише дејство југословенске морнарице, подржава операције 2. италијанске армије у рејону Ријеке и осигура поморски саобраћај између Италије и Албаније. Према Југославији је било груписано укупно 58 дивизија и 2.170 авиона.

Италијанско ваздухопловство је за напад на Југославију припремило 262 бомбардера, 295 ловаца и 109 тактичких извиђача, груписаних у три формације и распоређених око Јадрана. Четврта ваздухопловна ескадра, базирана у Калабрији, чинила је главну снагу италијанског ваздухопловства. Сектор њеног дејства био је од Шибеника и Сплита до албанске границе, по дубини до Сарајева, уз подршку 2. ваздухопловне ескадре чија је главна база била у Пули и која је покривала територију северно од Сплита. На територији Албаније било је лоцирано италијанско тактичко ваздухопловство, са задатком да пружи подршку на фронту према Југославији. Немачки 10. ваздухопловни корпус са укупно 168 авиона, размештен по базама у јужној Италији, на почетку рата имао је задатак да пружа подршку италијанским ваздухопловним снагама. Италијанско ваздухопловство је већ почетком рата остварило ваздушну превласт, коју није губило до краја рата. Срећа у несрећи по југословенске снаге било је то што је лоше време онемогућило италијанско ваздухопловство да своје снаге искористи у пуном капацитету. Координиране нападе 6. априла ујутро на све значајније луке и војне објекте дуж јадранске обале извршила је 4. ваздухопловна ескадра и немачки 10. корпус. Југословенско ваздухопловство повукло је дан раније 102. ловачку ескадрилу из Мостара за Београд, тако да на те нападе практично није било одговора. Малобројна југословенска авијација није могла да пружи адекватну заштиту аеродрома, као ни да покрије простор од Задра до Боке которске. На аеродрому „Благај“ налазило се само пет оперативних ловаца и још два застарела авиона, која су тог јутра одлетела на дежурство у Подгорицу. У Мостару, на аеродрому Станчиновцу, где је била базирана и 81. бомбардерска група, било је 14 бомбардера типа „савој“. На аеродрому Доња Јасеница код Мостара била је оформљена самостална аеропланска извиђачка ескадрила Приморске армијске области, са четири авиона.

Закасна мобилизација

Након избијања Другог светског рата у Краљевини Југославији почеле су да се примењују извесне мере ради заштите безбедности земље. У циљу јачања борбене готовости, у септембру 1939. обвезници су позвани на вежбу и активирани су ратне јединице. Сличне мере настављене су и у наредном периоду, све до 27. марта

1941. године. Поједине јединице слате су на утврђивање граничног фронта. Тако је 59. пешадијски пук послат у Барању, док је 74. пешадијски пук упућен у Банат.

После преврата у Београду било је јасно да ће Краљевина Југославија бити нападнута. Међутим, влада је сматрала да је могуће дипломатским и политичким средствима одложити немачку агресију. Како би се неумитност што спремније дочекала, Главни генералштаб је већ 27. марта предложио објављивање опште мобилизације. Међутим, влада је тај предлог одбила из страха да Немцима не пружи повод за напад. Уместо опште мобилизације, министар Војске и Морнарице генерал Богољуб Илић наредио је 27. марта само активирање појединих јединица, да би три дана касније; 30. марта, наредио тајну мобилизацију, с тим да први дан активирања буде 3. април. Општа мобилизација наређена је тек 7. априла. Парадоксалност ситуације показују и подаци да је било случајева када је истовремено са уласком немачких јединица у неко место, стизала и наредба о општој мобилизацији. Осим трупа за заштиту и затварање граница и осигурање унутрашњости и трупа за одбрану из ваздуха и ваздухопловства, ниједна друга оперативна јединица није била у потпуности мобилисана.

Напад на Југославију почео је без објављивања рата у ноћи 5/6. априла 1941. заузимањем Сипа, на Дунаву. Око 5.10 часова немачка авијација је бомбардовала југословенске аеродроме код Скопља, Куманова, Ниша, Загреба, Брежица и Љубљане. Око 6.30 италијанска авијација је са база у Италији и Албанији напала аеродроме, пристаништа и поморске базе на тлу Црне Горе, Херцеговине, Далмације, Босне и Словеније. Око 6.45 часова Немци су са аеродрома у Мађарској, Румунији и Аустрији извели терористички напад на Београд, који је 3. априла био проглашен за небраћен град. Напади на Београд поновљени су још три пута 6. априла, у ноћи 6/7. априла и следећег дана, 7. априла. Немачка авијација је својом активношћу спречавала мобилизацију, концентрацију и груписање југословенске војске.

На главном и првом удару 4. ваздушне флоте Трећег рајха, којом је командовао генерал-пуковник Александар Лер, нашао се главни град Југославије. Операција је имала изразито осветнички печат. Трећи рајх и његов вођа светили су се Београду и његовим становницима за слободарско расположење исказано после преврата. У операцији „Казна“ Команде ваздушне флоте, усвојеној у Бечу 31. марта 1941, стајало је да је задатак ваздухопловства „разарања Београда великим нападом“. Први напад извело је 234 бомбардера, уз пратњу ловаца. Поред државних надлештава, војних и цивилних, објекти напада биле су и стамбене четврти, болнице, подземна склоништа по парковима. Поред

освете, требало је изазвати панику, сломити дух грађанства, парализати рад државних установа, изазвати деморализацију најширих размера. Бомбардовања главног града наставила су се истог дана око 11 часова, око 14 часова и предвече. Ваздушна одбрана показала се немоћном пред навалом немачке ваздушне силе, иако су пилоти 6. ловачког пука оборили 10 немачких авиона, али је и изгубљено 13 авиона. Бомбардовани су железничка станица, електрична станица, зграда Поште, телеграфа и телефона, зграда Министарства Војске и Морнарице, Главног генералштаба и Војне академије, Двор на Дедињу, Гардијска касарна у Топчидеру, Команда жандармерије, Земунски аеродром, Учитељски дом, Дорћол, Каленића пијаца, школске зграде, болнице, стамбене зграде, склоништа по парковима. Бомбардовањем Народне библиотеке Немци су извршили и културни геноцид. Према извештају Техничке дирекције општине града порушено је 714, а теже оштећено 1.888 зграда. Погинуло је 2.271 лице; према немачким изворима око 4.000 грађана. Немци су из Главног генералштаба и Министарства Војске и Морнарице добили од својих људи скицу мобилизацијских места, услед чега је било и много људских жртава.

На мети аеродроми, путеви, железнице...

Владимир Крен, као организовани усташа, 3. априла 1941. пребегао је из Загреба у Аустрију и Немцима дао податке о летачком распореду Југословенског ратног ваздухопловства. Немачка авијација истовремено је бомбардовала и саобраћајне објекте у Македонији, Србији, Хрватској и Словенији, као и аеродроме код Скопља, Урошевца и Приштине. Иако је непријатељ успео првог дана рата да уништи део авиона ратног ваздухопловства на тлу, ловачка и бомбардерска авијација показала је патриотизам и хероизам у сукобу са далеко надмоћнијом немачком и италијанском „ваздушном армадом“. Немци и Италијани првог дана рата загосподарили су небом, оборили 38 авиона у ваздуху и 77 уништили на земљи, док су немачки губици износили 21, а италијански два авиона. Југословенска бомбардерска авијација узвраћала је нападима на немачке аеродроме, железнички саобраћај и оклопне и моторизоване колоне у области Софије, Радомира и Ђустендила, затим на правцу Ђустендил–Крива Паланка, а у Румунији у рејону Темишвара и Арада, северно од Марибора и у подручју Скадра, али су противници и у ваздуху и на копненом фронту били неравноправни. Југословенска авијација бомбардовала је и градове у Албанији (Скадар, Љеш, Драч), као и Задар, Печуј, Грац, Темишвар, Арад. Немачко бомбардовање покидало је везе између јединица, ономогућавало њихово кретање без ваздушне заштите, изазивало неверицу у отпор ис-

казаној сили, проузроковало страх и панику у позадини и на фронту.

Трећа група армија југословенске војске, која се налазила под командом армијског генерала Милана Недића, имала је практично најважнији задатак: да одбраном Македоније и упадом у Албанију обезбеди одступање Југословенске армије према југу, као што је било предвиђено ратним планом. На правцу Ћустендил – Крива Паланка–Куманово–Скопље дејствовала је немачка 2. оклопна група, састављена од три дивизије са 600 тенкова. Тој групи снажан отпор пружила је Моравска дивизија код Страцина, претрпевши велике губитке од технички далеко надмоћнијег непријатеља, кога су помагале ваздухопловне снаге. Тиме је био отворен пут ка Куманову и Скопљу. Било је више него јасно да је главни немачки удар на југословенску војску, усмерен из Бугарске, имао за циљ да муњевито заузме Македонију, пресече евентуално одступање југословенске војске према Грчкој и спајање са Британцима и Грцима, а затим да се снаге групе армија опколе, униште и принуде на предају. Немци су 7. априла, другог дана рата, заузели Скопље, а главне снаге Треће армијске области су разбијене. Заузимањем Скопља и избијањем у долину Вардара Немци су сасвим прекинули везу Врховне команде са југословенским трупама у Македонији, чиме је њихово разбијање било само питање времена. Тиме је био отворен и пут ка Приштини и Косову.

Југословенска војска није постигла замишљене успехе ни против Италијана на албанском фронту. Зетска дивизија је од 8. до 13. априла успела да продре у дубину према Скадру тек 15–20 km, јер је задржана од италијанских оклопних јединица. Десна колона Косовске дивизије, која је из Ђаковице продирала према Скадру, при повлачењу је имала знатне губитке од албанских снага које су је нападале из заседа. Између Зетске и Косовске дивизије дејствовао је Комски одред. Трупe Треће армијске области нису успеле да обезбеде одбрану фронта према Бугарској, тј. да затворе струмички, царевоселски и криворечки правац, услед чега је наступило расуло. Пета армија, такође, није успешно задржала гранични фронт према Бугарској, на правцу Босиљграда, Трна, Пирота, Књажевца, Зајечара и Неготина. Немце, који су напали нишавским правцем, такође нису успели да зауставе или да бар успоре њихово напредовање на неколико дана, како би се организовала одбрана на Јужној Морави и затворио пролаз долинама Велике и Западне Мораве. Немачка је на јужној граници према Југославији, Југоисточном фронту, имала најјаче снаге – 12. армију, јачу и спремнију од 2. армије на северозападу, која је кренула у напад пре концентрације свих предвиђених снага; јер је југ и био главни правац немачког удара.

Немци су већ првог дана рата пробали одбрану југословенске војске на правцу Ниш–Пирот–Софија. Тиме је био отворен пут према Београду с јужне стране. Јединице 11. немачке оклопне дивизије већ 10. априла избиле су у долину Велике Мораве. Немачки тенкови су преко Лапова напредовали према Београду. Слабе снаге југословенске војске неуспешно су успоравале кретање Немаца преко Младеновца. Сабантски одред није успео спречити продор немачких тенкова из Јагодине ка Крагујевцу. Продором немачких снага према Београду и Тополи раздвојене су јединице 6. армије. Делови немачке 8. оклопне дивизије кретали су се на северу правцем Шабац – Ваљево и Шабац – Обреновац – Лазаревац. Прва армија почела је да се повлачи из Бачке после 10. априла 1941. и уласка Мађарске у рат. Брзи продор немачких оклопних и моторизованих снага преко зоне Друге армије онемогућио је њено уредно повлачење преко Саве, тако да су многе јединице заробљене у пределу Срема. Усташке побуне принудиле су Другу армију да се повуче на десну страну Саве. Приликом не-

мачког продора у Мачву, 3. коњичка и Потиска дивизија пружиле су снажан отпор немачким снагама.

Саботаже, издаја, сепаратизам

На дан проглашења Независне Државе Хрватске, 10. априла 1941, распала се Четврта армија, којом је командовао генерал Петар Недељковић. Већ 8. априла дошло је до побуне 108. пешадијског пука у Бјеловару. У побуни, разарању позадине и покушају заробљавања Штаба Четврте армије учествовали су петоколониши генералштабни пуковник Фрањо Николић, начелник Оперативног одељења Прве групе армија, Јулије Маканец и Иван Мрак, резервни ваздухопловни капетани, који су од раније били повезани са немачком обавештајном службом. Побуњени пук добио је подршку 40. пешадијског и делова 42. пука. Хрвати су напуштали јединице, заробљавали и убијали српске официре и војнике. Хрвати команданти бомбардерских и ловачких пукова нису извршавали наређења, предавали су се Немцима, откривали положаје ваздушних снага, изостајали су са узлетања и поред наређења (мајор Фрањо Џал, пуковник Драгутин

Рупчић, пуковник Зденко Горјуп, мајор Мато Чулиновић, потпуковник Леонид Бајдак и други).

Саботажом је била захваћена и Речна флотила. Штаб Речне флотиле, којем су се на челу налазили капетан бојног брода Едгар Анжели и начелник штаба капетан фрегате Борис Сторов, држао се саботерски и за време непријатељске акције у Ђердапу у ноћи 5/6. априла 1941. године. Непријатељ је у Загребу дочекан као ослободилац. Приликом доласка немачких трупа бугарофили су у Скопљу и Велесу истицали бугарске заставе, клицали Хитлеру, Мусолинију и краљу Борису. Петоколониши су у унутрашњости Србије разносили лажне вести, саопштавали о спуштању немачких падобранаца, упадали у команде места и на немачком издавали лажна наређења, утицали вестима да јединице југословенске војске напусте поједине градове (Крагујевац и Краљево), пошто су претходно палили војне магацине и авионе на аеродрому.

Словеначки политичари у југословенској влади Фран Куловец и Михо Крек су 5. априла 1941, преко посланства Словачке у Београду, нудили Трећем рајху издвајање Словеније из састава Краљевине Југославије под условом да се гарантује интегритет издвојене Словеније. Народни савет или Национално веће Словеније, образовано 6. априла од словеначких политичких

првака, отказало је послушност Врховној команди и влади већ 10. априла. Од југословенске војске захтевано је да напусти словеначку територију. Хрватска и Словенија испале су 10. априла 1941. из рата, који је у општем расулу формално настављала да води Краљевина Југославија.

Већ 10. априла 11. немачка оклопна дивизија наступала је од Јагодине у правцу северозапада. На крају тога дана југословенска влада и Врховна команда могле су констатовати да су Прва и Трећа група армија престале да постоје, да су се трупе Приморске армијске области растуриле без борбе, да је Пета армија разбијена, да се Ратна морнарица распада и да су само Прва, Друга и Шеста армија донекле способне за борбу, као и то да су веза и командовање са преосталим снагама скоро сасвим паралисани.

Отпор је пружан јужно од Београда, али ограничених размера и могућности. Немци су у борбама са Книћким одредом, код села Драгобраћа, изгубили седам тенкова. Руднички (Горњомилановачки) одред код села Баре уништио је пет немачких тенкова. Једанаеста немачка оклопна дивизија морала је код села Марковца да сломи отпор јединица Дунавске дивизије. На правцу Велика Плана – Смедеревска Паланка–Младеновац дивизија је морала да савлађује отпор Унске ди-

визије и 2. коњичке бригаде, али је ипак ноћу 12. априла стигла до подножја Авале. Немцима је пружен отпор и надомак Аранђеловца. Јединице 41. немачког корпуса надирале су кроз Банат без отпора и предвече 12. априла 1941. заузеле Панчево. Због надирања Немаца преко Баната и Срема, наређено је рушење мостова на Дунаву и Сави код Београда, које је извршено у ноћи 11/12. априла 1941. године. Једна немачка извиђачка група са девет војника ушла је у Београд, који је поседнут тек сутрадан, 13. априла.

Примери отпора на мостобрану код Кленка 12. априла 1941, борбе Шабачког одреда и 3. коњичког пука, новообразованог Мачванског одреда, Противавионског дивизиона код Зворничког моста, нису могли утицати на општи пораз и расуло. Јединице Друге југословенске армије нису успеле одржати фронт на десној страни Саве, као што је то захтевала Врховна команда.

Мађарски регент Миклош Хорти је ноћу 10/11. априла 1941. издао прокламацију за рат против Југославије. Протумачио је 27. март као насилно свргавање са положаја законитог поглавара Југославије. Као и Хитлер, и Хорти је сматрао да су ову насилну промену припремиле исте силе које су и 1914. нанеле Европи „толико суза, крви и патње“. По његовом мишљењу, пучисти су намерно изазвали сукоб с великим народима Немачке и Италије, с којима Мађарску обавезује пријатељство и одредбе Тројног пакта. Мађарску акцију Хорти је објашњавао применом заштитних мера због бомбардовања мађарске територије и покушаја продора југословенских снага, занемарујући чињеницу да су са тла његове земље полетали авиони Трећег рајха на Београд и да је Мађарска служила као одскочна даска за напад на Југославију. Поздравио је одлуку вођа хрватског народа да прокламују независност и самосталност, државу Хрватску, чиме је, по регенту, Југославија престала да постоји јер се распала на саставне делове. Хорти је то сматрао својом светом националном дужношћу, а улазак у рат оправдавао заштитом Мађара који живе у јужном подручју од анархије и пустошења. У Прогласу од 11. априла Хорти је поздравио хрватски народ који је 10. априла прогласио независност.

Спречено спајање грчке и југословенске војске

Одвајање Македоније од осталог дела Југославије, па самим тим и спречавање да се снаге Југословенске војске споје у Грчкој са Грцима и Британцима, представљало је главну карактеристику ратних операција на тлу Југославије. Немци су главним снагама 12. армије фелдмаршала фон Листа одвојили војишну просторију Македоније од Србије. Листове снаге су истовремено са два корпуса прешле и у остваривање плана „Мари-

та“, напавши са бугарске територије Грчку у правцу Тракије и Македоније. Немачки напад започео је 6. априла ујутру. Тог јутра око 5.30 часова бомбардовани су аеродром Петровац код Скопља, где је немачко ваздухопловство уништило 30 од 35 апарата југословенског ваздухопловства који су се ту налазили, те аеродром код Куманова. У истом том налету бомбардована је и железничка станица „Војвода Мишић“ код Скопља.

У другом налету немачких авиона, који се догодио нешто после 9.00 часова, бомбардовано је Скопље и погођен један део Штаба Армије код Гвозденог моста, који је том приликом и срушен. Удар снага Дванаесте армије из правца Бугарске био је неодбрањив, о чему сведочи и чињеница да је Скопље пало пре Загреба, јер се радило о јединицама изванредно наоружаним и спремним за извођење најсложенијих операција, које су, на једној страни, имале сигурно бугарско упориште са којег су нападале, а на фронту у Албанији Италијане с којима је требало да се сретну. Југословенска Трећа група армија успела је да изврши постављени задатак и да одбраном Македоније и заузећем Албаније обезбеди одступницу југословенске војске према југу. Командант Вардарске дивизије генерал Крстић касније је изјавио: „Ја сам био и командант дивизије, и командант армије и Врховна команда, ни са ким нисам имао везе, имао сам са фронта Италијане, а у позадини Немце...“. Рат је био завршен оног дана када је сломљен македонски фронт и када југословенске трупе, и поред упада на албанско тло, нису успеле да освоје Албанију, потисну Италијане у море и заробе велики ратни материјал, као што се олако очекивало, јер се наводно радило о слабом противнику.

Циљ 2. армије генерал-пуковника Максимилијана фон Вајкса био је да раздвоји Хрватску и Словенију од Србије, фронт северно од Саве и Дунава од оног јужно од ових река, од чега су у време немачког политичког и дипломатског притиска на Краљевину Југославију да приђе на страну сила Осовине страховали кнез Павле и други званичници намесничког режима. Бомбардовањем Београда, супротно правилима међународног ратног права, Немци су доприносили општем растројству одбране нападнуте стране. Три немачке маневарске формације биле су од првог дана усмерене према главном граду Југославије. Најснажнија оклопна група надирала је ка северу од правца Софија–Ниш–Београд; 41. оклопни корпус са моторизованим пуком „Грос Дојчланд“ са простора североисточног Баната (Темишвар – Вршац) и 46. оклопни корпус кретао се из Међумурја преко Барча, кроз Славонију и Срем ка Београду. Рат је на Северном и Северозападном фронту завршен за четири дана.

Пружиле су нарочито снажан отпор непријатељу јединице Шумадијске, Брегалничке, Моравске, Топличке, Дринске, Тимочке, Дунавске, Церске, Унске, Дравске, 2. и 3. коњичке дивизије. Оне су немилосрдно ту-

кле вишеструко намоћнијег непријатеља. Примери херојства надилазили су све што је Немцима до тада било познато. Пилоти су показивали невиђени хероизам. Авијатичари 51. ловачке групе 6. ловачког пука са земунског аеродрома тукли су се са неупоредиво надмоћнијим немачким снагама, бранећи небо Београда. И над другим градовима Југославије било је примера појединачног и групног хероизма. Наредник пилот-ловац Ђорђе Цветковић оборио је два италијанска авиона над Подгорицом, а оставши без бензина и муниције ударио је у италијански авион. Над Печујем је 7. априла 1941. погинуо мајор Добросав Тешић с друговима, а у рејону Сегедина мајор Лазар Доновић, командант групе.

Краљ Петар је са владом, 14. и 15. априла, са никшићког аеродрома напустио земљу и одлетео за Грчку. Симовић је без сагласности владе, иако у њено име, 14. априла овластио армијског генерала Данила Калафатовића да закључи примирје, односно капитулацију. Прет-

ходно га је обавестио да је са места команданта позадине Врховне команде постављен за начелника штаба Врховне команде. Том приликом Калафатовићу је предао и писмено овлашћење, стављајући му до знања да га је краљевска влада на седници на Палама 13. априла 1941, с обзиром „на стање војске, после првих неуспеха и нарочито с обзиром на деликатну ситуацију наше војске због догађаја у Хрватској и Далмацији“, овластила да одмах затражи примирје од непријатеља, како би се добило у времену и олакшала ситуација војске.

Немци су, међутим, захтевали безусловну капитулацију, која је искључивала свако примирје. Капитулација, односно Одредба о примирју, потписана је 17. априла 1941. у Београду, у згради бившег чехословачког посланства. Потписници су били генерал-пуковник Максимилијан фон Вајкс, с немачке стране, а с југословенске Александар Цинцар-Марковић и генерал Радивоје Јанковић.

Дејство немачке обавештајне службе

Априлски рат је добар пример изванредно успешног дејства пете колоне на фронту и у позадини. Обавештајна служба Трећег рајха је после 1935. године развила тако снажан привредни продор, да је Југославија уочи самог рата већ била претворена у економски сателит Немачке. Поред немачког министарства спољних послова, на челу са Рибентропом, питањима у вези са Југославијом бавили су се и спољнополитички органи Националсоцијалистичке странке под управом др Розенберга, који је одржавао бројне везе са идејно сродним политичким групама на Балкану. Важне послове у Југославији обављала је „Auslandsorganisation der NSDAP“ под руководством Геринговог опуномоћеника инг. Франца Нојхаузена, који се првенствено бавио привредном шпијунажом и сматран је главним организатором и руководиоцем немачке обавештајне службе у Југославији и организатором покрета у редовима немачке мањине. Исто тако, полицијски аташе Гестапоа при посланству у Београду створио је разгранату политичко-обавештајну мрежу и све време врло активно деловао.

Франц Нојхаузен је, уз личну подршку Геринга, годинама био творац немачке привредне политике и експанзије у Југославији и вешт организатор привредне и војне обавештајне службе. Његов Саобраћајни биро у Београду био је главна немачка централа за шпијунажу и диверзије у Југославији, а он је био земаљски вођа нацистичке партије у Југославији. Агентурни рад био је знатно олакшан након прикључења Аустрије Немачкој, кад је Трећи рајх добио непосредну границу са Југославијом, јер су на аустријској територији формиран бројни обавештајни центри.

У периоду од 1938. до 1940. немачка обавештајна служба испољила је нарочиту активност на пољу привредне шпијунаже у Југославији. Њен посебан циљ била је југоисточна Европа, као економска база Немачке у рату. Том шпијунажом биле су обухваћене све гране привреде у Југославији (рудници, саобраћај, пловидба, све врсте фабрика и постројења уопште), а у обавештајну службу упала су многа службена лица. Организовањем чланова пете колоне у Југославији бавио се Карл Краус Лот, чиновник Саобраћајног бироа и касније шеф Гестапоа у окупираној Србији. Он је у јулу 1940. године боравио у Берлину и по повратку у Београд причао својим сарадницима да је у Берлину поднео исцрпан извештај о организацији пете колоне у Југославији и да су у Немачкој веома задовољни његовим радом.

У Југославији је и пре Априлског рата 1941. године, поред војне обавештајне и контраобавештајне службе, деловала и Служба безбедности СС. Она је имала обавештајне задатке опште природе и извештавала је

о приликама на разним пољима јавног живота, привреде, културе, науке, цркве. Са почетком рата у Европи петоклонашка активност фолксдојчера у Београду толико је ојачала да је влада Цветковић–Мачек морала против њих да предузима мере.

Као главни опуномоћеник немачке обавештајне службе за Југославију, у Београд је био упућен инжењер Карл Краус. Њему је као специјални опуномоћеник за Хрватску био потчињен СС-штурмбандфирер Насенштајн, са сарадницима Ролфом Блумом у Кутини и Фрицом Улрихом у Сплиту. Насенштајн је пре свега успостављао везе са хрватским националсоцијалистима, фолксдојчерима и присталицама Хрватске сељачке странке. Упркос званичној незаинтересованости владе Рајха за хрватско питање и одговарајућој забрани министра иностраних послова Рибентропа, немачка оба-

вештајна служба је и даље одржавала везе са хрватским сепаратистима. У јесен 1940. године у Загреб је упућен Руди Коб, са задатком да мотри на аутономистичке и сепаратистичке хрватске групације

Након Хитлерове одлуке од 27. марта 1941. године да разбије Југославију, Валтер Шеленберг, касније шеф обавештајне службе за иностранство, задужен је да састави приручник за Југославију и Грчку. У њему су дате све важније информације апарата обавештајне службе и полицијског аташеа, а требало је да служи јединицама СС и полиције као основ њихове делатности. Приручник је, поред приказа најновијих политичких догађаја, садржао списак свих лица за која се сматрало да их треба ухапсити. Да би се обезбедио континуитет обавештајне службе, предвиђено је да њени опуномоћници остану на својим местима и за време ратних операција током Априлског рата.

Борба против петоклонаша

Главни генералштаб војске Краљевине Југославије увиђао је опасност од активности „Културбунда“ по безбедност и одбрану земље и покушавао да сузбије и ограничи његову антидржавну делатност. О томе сведоче многобројни извештаји и препоруке штабова Дравске, Дунавске и Потиске дивизијске области, шта-

бова Прве и Четврте армијске области и многа наређења и директиве Главног генералштаба и министра Војске и Морнарице у току 1939. и 1940. године. Ови органи су откривали и делимично сузбијали шпијунско-диверзантску активност немачке мањине на својим територијалним подручјима. Начелник Главног генералштаба и министар Војске и Морнарице у више наврата су скретали пажњу влади Цветковић-Мачек на непријатељску активност „Културбунда“ и изражавали негодовање због концесија које је влада давала тим непријатељима.

Са своје стране, Генералштаб је упућивао Немце у тзв. радне чете, уклањао резервне официре немачког порекла из оперативних јединица, хапсио неке немачке агенте у Словенији, откривао упућено оружје из Немачке преко Марибора и Мађарске. Немачка штампа и радио ширили су лажне вести о наводним нападима на фолксдојчере да би се оправдао напад на Југославију. Непосредно пред инвазију на Југославију немачка штампа је у насловима и уводницима крупним словима доносила следеће вести: Планско прогањање фолксдојчера у Југославији, укључујући и палеж немачких села од стране српске солдатеске, бацање фолксдојчера у концентрационе логоре и телесно злостављање особа које говоре немачки; Српска влада наоружава српске бандите; Плутократи подстрекавају Југославију

против Немачке; Пораст противсрпског расположења у Хрватској; Хаос у економским и социјалним односима у Југославији.

Немачка агентура се укључила у телефонску мрежу Београда и дезинформацијама и деморализацијом стварала забуну у руководству државе. На читавом подручју Југославије активирани су немачке мањине, подређене националној дисциплини и наредбама немачког националног вођства, као саставни део „немачког националног организма“. Оне су у априлским данима 1941. биле драгоцене корист за немачку војску, нарочито извођењем саботажа и диверзија у позадини југословенског фронта, поседујући важних упоришта, мостова, пошта, установа и преузимањем власти. Све је то било плански синхронизовано са војним операцијама немачких трупа. Директиве о томе шта и како треба радити ишле су радио-путем преко организације „Јупитер“ у Бечу, као и Хитлерово наређење да се фолксдојчери не смеју одазивати позиву за мобилизацију. Зато је пропао покушај југословенских власти да узимањем талаца у Петроварадину принуде немачку мањину на покорност, јер су фолксдојчери убрзо дигли устанак у Војводини и предузели разноврсне саботерске акције, које су ишле од ширења панике, кидања телефонских линија, вршења групних и појединачних напада на југословенске јединице и посаде, па до заузимања мостова на Драви код Осијека.

Италијанска обавештајна служба

С обзиром на то да у Југославији није имала тако јаку националну мањину као Немци, фашистичка Италија је, углавном, рачунала на усташки покрет, фашистичке елементе на Косову, ванчомихајловце у Македонији и појединце италијанске народности у Далмацији. Успешан рад италијанске обавештајне и контраобавештајне службе омогућавали су латински менталитет, склоности ка конспирацији, вековно искуство у подземном раду и фашистичка идеологија.

Фашисти су у оквиру својих полицијских и црнокошуљашких организација стварали посебне обавештајне и контраобавештајне групе. У оквирима Фашистичке милиције за националну безбедност, чије су јединице носиле назив „легије“, постојали су посебни контраобавештајни центри, тзв. политичко-иследни уреди. Слично као што су у немачким амбасадама и конзулатима постојали органи Гестапоа, тако су и у италијанском поштанству у Београду и италијанским конзулатима у Југославији постојали обавештајни органи, наводно за стручна питања, чији је задатак било стварање шпијунске мреже, која је поред обавештајних, имала и саботажне и диверзантске циљеве.

Делатност италијанске фашистичке пете колоне нарочито је дошла до изражаја после окупације Алба-

није, кад је на југословенским границама створено још једно чврсто упориште. Квалификовани италијански шпијунски и шпијунске почели су да се убацују у Југославију. Најјачи и посебни центри различитих италијанских фашистичких обавештајних служби налазили су се у Трсту.

Дејство пете колоне у копненој војсци

Организованом издајом и петоклонашким радом старешина и војника из редова сепаратистичких и фашистичких организација, као и мањинских народа, умањена је борбена способност југословенске војске. Многи од њих уопште нису дошли на мобилизацијско место, неки су изазивали побуне, расуло и бекства, а трећи су са оружјем ступали у редове сепаратистичких и фашистичких организација и борили се против југословенске војске. Борбена способност била је ослабљена и екстериторијалним распоредом старешина, јер су неки официри и подофицири српске народности убијани или заробљавани од усташа, или су усташки настројене старешине саботирале рад својих јединица избегавајући борбу, односно своје јединице су на превару предавале непријатељу. Било је случајева да су чланови усташке организације разоружавали или заробљавали јединице, групе или појединце југословенске војске у Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини и потом их предавали Немцима или Италијанима. Побуњени Албанци на Косову и у Метохији пљачкали су војне магацине и садејствовали немачким и италијанским јединицама, те нападали војне комуникације у непосредној позадини Косовске дивизије, која је била ангажована на Албанском фронту. Због тога је ова дивизија била принуђена да знатан део снага упути са фронта у позадину. Овакви догађаји су негативно утицали на морал и снагу југословенске војске.

Генералштабни пуковник Фрањо Николић, начелник Оперативног одељења Прве групе армија, Јулије Маканец и Иван Мрак, резервни ваздухопловни капетан, били су организовани немачки шпијунски. После 27. марта југословенска контраобавештајна служба нашла је у стану пуковника Фрање Николића довољно доказа да буде процесуиран, али то се није догодило, већ је тај пуковник уочи рата био начелник одсека у Саобраћајном одељењу Главног генерал штаба. Уз оправдање да лично мора да обави неке послове у Бјеловару, у штабу Четврте армије, Николић је дошао у тај град да координира акцију с Маканецом и Мраком. Градоначелник Бјеловара имао је у свом стану шпијунску радио-станицу. Пошто су најпре побунили 108. пешадијски пук, завереници су камионима упутили један одред петоклонаша да зароби штаб Четврте армије. Побуњеном пуку придружио се 8. априла и 40. пешадијски, а затим и делови још једног пука. Команду над том по-

буњеном војском преузео је Иван Мрак, касније један од најсвирепијих усташких злочинаца и командант „Мракове легије“. У таквим околностима слаба одбрана Бјеловара била је принуђена на капитулацију. Убрзо након тога Маканец је с балкона градске скупштине прогласио Независну Државу Хрватску, у чему је за два дана претекао Кватерника. Десети април је био дан потпуног распада и расула југословенске Четврте армије. Преостале јединице започеле су повлачење према Босни, неке преко Саве, док су друге одступале преко Карловца и Слуња, с намером да се пробију ка Бихаћу.

Услед петоклонашке акције у 33. пешадијском пуку, који је мобилисан у Бањалуци, коњи нису добили потребну опрему тако да се нису могли употребити, муниција није одговарала моделу и калибру пушке, велики број војника није добио ципеле већ је по снегу, киши или блату ишао у својој обући. Истовремено, војни магацини су били пуни опреме, али руковођаоци нису хтели да је издају или су с тим одуговлачили.

Југословенске оклопне јединице

Због неразвијене путне мреже и велике површине под планинама и шумама, у Краљевини Југославији преовладало је мишљење да не треба журити са механизацијом и моторизацијом армије. Ипак, војска Краљевине Југославије добила је прву тенковску јединицу почетком 1930. године, али је њихов даљи развој текао врло споро. Упркос плановима за проширење формације, до почетка Априлског рата југословенска војска располагала је са само два тенковска батаљона и једним ескадром брзих коњичких танкета. Штаб, Прва чета и Помоћна чета Првог батаљона борних кола били су лоцирани у Београду, Друга чета у Загребу, а Трећа у Сарајеву. Комплетан Други батаљон борних кола био је стациониран у Београду. Ескадрон брзих борних кола организацијски је припадао коњици и био је непосредно под њеном командом. Југословенска војска је пред Априлски рат располагала са укупно 55 тенкова Renault FT17 и Renault Kegresse M28, 54 тенка Renault R35, као и осам танкета Шкода SID.

У тенковским батаљонима југословенске војске пред Априлски рат било је укупно 43 официра, од којих је њих 19 до 1940. године било специјализовано за службу у јединицама борних кола. Тако су, када су тенковске јединице у питању, и бројке и искуство били на страни нападача. Распоред оклопних јединица уочи рата био је такав да је Другој, Трећој и Четвртој армији била придодата по једна чета тенкова из састава Првог батаљона борних кола. Штаб и помоћна чета овог батаљона били су у Београду, Прва чета у Скопљу, Друга чета у Загребу и Трећа у Сарајеву. Други батаљон борних кола налазио се у резерви Врховне команде у

Београду, с тим што је његова Прва тенковска чета у јесен 1940. године упућена у Скопље и стављена на располагање Команди армије, тако да су се уочи 6. априла 1941. године у Скопљу нашле две тенковске чете, што је било у складу са југословенским ратним планом. Ескадрон брзих борних кола Коњичке школе тек је у фебруару 1941. премештен из Београда на стално становање у Земун, у објекте Коњичке школе, где је дочекао и почетак ратних операција у Југославији.

Тенковске јединице су, према пројекту стратегијског развоја снага предвиђеном у југословенском ратном плану Р-41, биле у саставу Треће групе армија, Прве групе армија и резерве Врховне команде. Трећа група армија (Трећа армија, трупе Треће армијске области, резерва Треће групе армија) имала је задатак да поведе офанзиву према Албанији и да организује одбрану према Бугарској. У њеном саставу биле су две тенковске чете у рејону Куманова. Првој групи армија (Четврта армија, Седма армија, резерва Прве групе армија) задатак је био да брани фронт према Мађарској, Немачкој и Италији, од реке Чађавице до Карлобага на мору. У саставу њене Четврте армије, чији је задатак био да брани фронт од реке Чађавице до Радгоне и да обезбеди време за повлачење Седме армије, а затим да води задржавајућу одбрану и да се под притиском надмоћнијих снага повлачи преко Босне ка југоистоку, био је један батаљон тенкова у рејону Бјеловара, где је био и штаб армије. У резерви Врховне команде (Динарска, Личка, Унска и Церска дивизија) биле су две чете тенкова.

Када је рат почео, 6. априла ујутру, мобилизацијским наређењем било је предвиђено да се сви делови Првог батаљона борних кола (осим Прве чете) прикупе код Велике Планае. Штаб и помоћна чета из Београда отишли су у Велику Плану без тенкова. Због продора немачких трупа у правцу Ниша, Врховна команда је 8. априла увече наредила команданту Шесте армије да железницом упути Први тенковски батаљон из Милошевца у Владичин Хан, као помоћ Петој армији. Штаб и помоћна чета чекали су у Великој Плани долазак осталих чета. С обзиром на то да се до 9. априла није појавила ниједна од ових чета, људство из штаба и помоћне чете кренуло је у повлачење ка Босни. Пут до Босне није био превише дуг, јер су у Ужицу наишли на Немце и ту су се предали.

Друга тенковска чета имала је још неславнији ратни пут. Будући да је била стационирана у Загребу, чета није ни изашла из касарне, већ је сачекала улазак Немаца и цела се предала. Касније су Немци све тенкове предали усташама. Трећа чета Првог батаљона борних кола, стационирана у Сарајеву, упућена је возом у рејон Аранђеловца, где је 9. априла искрцана и упућена на положај близу Орашца, у састав Унске дивизије. Трећег дана по доласку на положај у близини Орашца,

тенковска чета добила је задатак да изврши марш ноћу преко Аранђеловца у правцу Лазаревца, где је требало да штити одступање једног гардијског пука. Чета није наишла на делове пука. У зору се нашао у подножју планине Рудник, без горива. Командант дивизије наредио је да се тенкови онеспособе, а људство врати у Сарајево. У близини Ужичке Пожеге командир је изјавио да свако може понети своје оружје и ићи у свој родни крај, јер је немогуће и несигурно ићи за Сарајево.

Прва чета Првог батаљона борних кола требало је да уђе у састав Шумадијске дивизије у Струмичком пољу. Шумадијска дивизија била је на струмичком правцу готово сасвим разбијена када је чета, у ноћи 6/7. априла, утоварена на железничке вагоне у Скопљу. Ујутро 7. априла чета се искрцала на железничкој станици Струмица код Удова, до 9 сати извршила је марш до села Пирова, а око 10 сати посела положај на Стрелишту, северно од комуникације Валданово–Удово.

Око 13 сати наишли су извиђачки делови немачке СС дивизије „Адолф Хитлер“ путем од Валданова. У то време преостале снаге Шумадијске дивизије биле су поражене и једина препрека на путу према Ћевђевији остала је југословенска тенковска чета. Командир чете наредио је да нико не отвара ватру у случају наилаaska немачких снага. Један командир вода супротставио се командиру чете због те одлуке, али су њихову жустру расправу прекинули непријатељски авиони. Бомбардовање још није било ни завршено, а чета као формацијска јединица више није постојала.

Други батаљон борних кола добио је наређење за покрет 4. априла и из Београда кренуо железницом, у ноћи 5/6. априла, преко Срема, у сусрет снагама немачке 16. моторизоване и 8. оклопне дивизије. Оне су, после форсирања Драве, надирале од Вировитице према Винковцима и Београду. Када је батаљон стигао у Славонски Брод, Немци су већ били у Винковцима. Славон-

ска и Осјечка дивизија биле су захваћене расулом изазваним деловањем пете колоне, тако да је Немцима био практично отворен пут према Београду. Због пробоја фронта Славонске дивизије 10. априла 1941, Друга југословенска армија била је принуђена да одваја снаге за осигурање свог левог бока, који је до тада затварала Славонска дивизија, те да врши минирање комуникација. Командант Друге армије ангажовао је јединице Другог батаљона борних кола заједно са моторизованом пионирском четом, 10. пешадијским пуком и једном брдском батеријом из састава Босанске дивизије, чије су јединице пролазиле кроз Славонски Брод, са задатком да на линији Вуковље–Врановац затворе друм Капела–Батрин–Славонски Брод и спрече евентуално надирање немачких тенкова тим правцем. Југословенска Врховна команда је крајем дана, услед тешке ситуације код Четврте армије, која се под дејством пете колоне практично распала, наредила да се Прва и Друга армија повуку јужно од Саве. Према том наређењу, Друга армија, у чијем је саставу био и Други тенковски батаљон, требало је да одступи у Босну, поседне одсек Рача–ушће Врбаса и затвори правац Брод–Добој–Сарајево. Према истом наређењу,

артиљерија је требало да буде употребљена за тучење комуникација. На том правцу наступала је немачка 14. тенковска дивизија. Приликом одступања Други батаљон борних кола у Добоју напале су усташе, покушале да разоружају војнике и старешине и заплене тенкове.

Приликом упорних и жестоких борби јединица југословенске Друге армије са немачком 14. тенковском дивизијом код Добоја, 15. априла уништено је, односно избачено из борбе, око 20 југословенских тенкова. Жестоке борбе код Добоја трајале су до пред подне, након чега су се преостали југословенски тенкови повлачили под борбом долином реке Босне ка Сарајеву. Према немачким извештајима, једно немачко тенковско извиђачко одељење 14. тенковске дивизије, којим је командовао извесни потпоручник Мендеслох, док је извиђало пут којим се кретала дивизија, наишло је на југословенске тенкове, који су такође били на извиђачком задатку. То одељење успело је у борби која је уследила да избаци из строја још шест југословенских тенкова.

Предаја надмоћнијим снагама

Југословенска Врховна команда је 15. априла пре подне, у вези са ултиматумом команданта немачког 46. корпуса од 14. априла, издала команданту Друге групе армија и Четврте армије наређење да је закључено примирје са непријатељем пред фронтом Друге групе армија, која је дејствовала на фронту од пута Зворник–Сарајево па на запад, те да с тим у вези нареду свим трупима и установама да остану на својим местима и да не отварају ватру. У случају наиласка немачких трупа да не пружају отпор, већ да положи оружје. Због наређеног примирја командант Другог батаљона борних кола није успео да сачува преостале тенкове, али је успео да избегне заробљавање и заједно са краљевском владом напусти земљу.

Трећа чета Другог батаљона борних кола извршила је 6. априла 1941. године марш из Скопља са циљем да уђе у састав Брегалничке дивизије у рејону Штипа. У складу са добијеним борбеним задатком, у поподневним часовима 6. априла чета је посела рејон за одбрану Јежево поље и распоредила се око пута, где су биле и јединице 23. пешадијског пука. У ноћи 6/7. априла организовано је садејство тенковске чете са пешадијом и придодатом артиљеријом. Ујутру 7. априла из правца Штипа појавили су се предњи делови из састава немачке СС дивизије „Адолф Хитлер“. У борби која се развила, придодата југословенска брдско-хаубичка батерија тукла је положаје сопствене тенковске чете. У преподневним са-

тима 7. априла 23. пешадијски пук повукао се са положаја правцем село Олујић–Велес, док је тенковска чета добила задатак да се под борбом повлачи на десну обалу Вардара код Велеса, где је Брегалничка дивизија организовала положај за упорну одбрану. Чета се повлачила под борбом од положаја до положаја и предвече истог дана нашла се по водовима у одбрамбеном рејону испред села Олујић, затварајући комуникацију село Олујић–Велес. Немци су одлучили да разбију чету енергичним нападом. Пошто њихови тенкови нису имали панцирне муниције, прикључили су за тенкове топове ПАК 75 mm и тако их привукли до најпогоднијег заклона, на око 500–600 m од предњег краја распореда југословенске тенковске чете. Топови P10 калибра 37 mm на југословенском тенковима Renault R35 били су ефикасни на домету од око 400 метара, док је домет немачких противоклопних топова 75 mm био до једног километра. Немачки топови су откачени од тенкова и постављени на ватрене положаје за гађање непосредним нишањењем. Испред тенкова и топова била је истурена пешадија. Док су немачки топови гађали југословенске тенкове, њихови тенкови и пешадија предузели су снажан јуриш. Преживела посада уништених тенкова је заробљена, са командиром чете капетаном Радомиром Турудићем.

У саставу војске Краљевине Југославије у Априлском рату 1941. деловао је и ескадрон брзих борних кола. Он је био смештен у Земуну, са задатком да штити земунски аеродром од евентуалног ваздушног десанта и да

води борбу са немачким тенковима уколико продру кроз Срем према Београду. На његовом челу налазио се коњички мајор Душан Г. Радовић, који је основну обуку за тенкисту прошао у Моравицама у Чехословачкој.

Од 6. до 10. априла ескадрон се налазио у Земуну. Због продора немачких оклопних јединица из Бугарске ескадрон је, по наређењу команданта Београда, 10. априла упућен на правац Београд–Ниш. Требало је да изврши марш према Нишу, да успостави контакт са јединицама које се бране на том правцу и да на лицу места добије задатак. Истог дана ескадрон је на авалском путу стављен под команду команданта Сремске дивизије и по његовом наређењу продужио је марш путем Младеновац–Аранђеловац, где је у току ноћи стављен под команду команданта Четврте армије, који је лично наредио да ескадрон пређе у Тополу. Рано ујутру 11. априла ескадрон се распоредио на положај за одбрану, затварајући пут Младеновац – Топола. Око 10 сати командант армије наредио је да се два тенка упуте у извиђање правцем Топола–Крагујевац. При томе, командир тенковског вода није добио никакве податке о непријатељу, већ му је речено да дејствује према конкретној ситуацији. У међувремену, пошто су заузели Крагујевац, Немци су са 4–5 тенкова пре подне тога дана продрили до Тополе. Један југословенски тенк, од два која су била у извиђању, успут се покварио, а други је продужио покрет док се није иза једне окуке изненада сусрео са немачким тен-

ковима. Немци су први отворили ватру. Пошто није имао панцирних граната, командир тенка поручник Љубомир Михајловић наредио је возачу да тенк повуче назад, а затим је известио команданта армије да је наишао на немачку колону. Приликом извлачења и на овом тенку је дошло до квара. Наишли су немачки тенкови. Пошто није имала чиме да се супротстави, а у близини није било ни пешадијских јединица, посада је искочила из тенка и склонила се поред пута.

Здружени одред из састава 11. немачке оклопне дивизије је преко Наталинаца око 13 сати изненада упао у Тополу, где се развила улична борба, која је трајала до 15.30 сати. Према извештају команданта југословенске Шесте армије, у току борби неколико југословенских тенкова извршило је противнапад и зауставило немачки напад. Сам командир ескадрона брзих борних кола мајор Душан Радовић успео је, према сведочењима, да уништи три немачка тенка и командно оклопно возило, али је приликом напуштања свог погођеног и запаљеног тенка покошен митраљеском ватром. У току борби у Тополи био је уништен цео југословенски тенковски ескадрон. То је био крај једине оклопне јединице из састава југословенске коњице.

Резултат дејстава југословенских јединица састављених од борбених оклопних средстава био је без већег значаја. Тенковске чете које су употребљене у саставу два здружена одреда (Куманово и струмички правац)

нису успеле да пруже иоле озбиљнији отпор непријатељу. Остале оклопне јединице, односно два непотпуна тенковска батаљона и једна чета коњичких танкета, такође нису постигле значајније борбене резултате. Први тенковски батаљон није успео ни да се окупи. Чета у Загребу се предала без борбе, тенкови из састава помоћне чете били су уништени у бомбардовању Београда, а преостале тенкове из чете из Сарајева онеспособиле су саме посаде. Други батаљон, попуњен искуснијим и обученијим људством, учествовао је у жестокиим борбама око Добоја и био изложен нападима усташке пете колоне из сопствене позадине. Овај батаљон изгубио је у борби највећи број оклопних борбених средстава (26 од 37 тенкова), што само сведочи да и најмодернији југословенски тенкови нису били у стању да се супротставе тактички и технички супериорнијим немачким јединицама.

За успешно неутралисање југословенских тенковских јединица Немци су вешто користили и противоклопне топове 75 mm, какве југословенска војска није ни имала у наоружању, док су југословенски „ренои“ R35 могли да се носе са добрим делом немачких тенкова који су учествовали у инвазији на Југославију, али су се немачка тактика и увежбаност посада показале као супериорније. Једини донекле успешан отпор непријатељу пружио је ескадрон брзих борних кола у борбама у Тополи, али је и он уништен у току борби. Укупан утисак о дејству југословенских тенковских јединица у Априлском рату се, према свему, ни у чему не може разликовати од оцене о држању целокупне војске, која је уз неке појединачне примере храбрости и испољавања самоиницијативе била захваћена дефетизмом, деловањем пете колоне и ненавикнута на борбу са савременим ратним средствима, те је успела да пружи само спорадичан и краткотрајан отпор. Ипак, ако се узме у обзир да су Немци рат на Западном фронту 1940. године добили не снагом бројки већ супериорнијом тактиком, у случају Југославије на страни Вермахта је, поред тактике и увежбаности трупа, била и бројност и квалитет технике.

Пред Априлски рат војска Краљевине Југославије имала је 39 тешких моторизованих батерија (124 артиљеријска оруђа), од чега 18 најмодернијих (72 оруђа) и 21 батерију старијег типа (52 оруђа), распоређених у пет ратних пукова тешке моторизоване артиљерије. Према пројекту стратегијског развоја снага предвиђеном у југословенском ратном плану Р-41, јединице југословенске тешке моторизоване артиљерије биле су у саставу Треће групе армија, Пете армије, Шесте армије и Прве групе армија. У саставу трупа Треће артиљеријске области налазио се здружени одред који су чинили 7. коњички пук, две чете тенкова и један тешки моторизовани артиљеријски пук у рејону Куманова. У саставу Пете армије налазио се 113. тешки моторизовани артиљеријски пук, заједно са артиљеријским деловима у резерви у околини Ниша. Два тешка моторизована пука налазила су се у са-

ставу Шесте армије у резерви, заједно са артиљеријским деловима око Раље и Младеновца. У оквиру Прве групе армија (Четврта армија, Седма армија и резерва Прве групе армија) налазио се у резерви један самостални артиљеријски дивизион у околини Загреба. Југословенске јединице тешке артиљерије биле су немоћне да зауставе продор немачких оклопних јединица у Априлском рату. Неспремност дела командног кадра (претежно хрватског порекла) да пружи отпор Вермахту, као и чињеница да су југословенске јединице тешке артиљерије са механичком вучом, уместо на гусеницама, биле на точковима и захтевале изузетно добре путеве и издржљиве мостове, главни су разлози овог неуспеха.

Југословенско ваздухопловство

У првих пет дана Априлског рата авијација је била веома активна. Југословенска авијација дејствовала је под најтежим околностима, не само због дејства против непријатељских трупа и објеката на земљи на својој и на непријатељској територији већ и због ваздушних борби против непријатељских ловаца и бомбардера. Они нису бирали циљеве. Код југословенских авијатичара био је присутан изузетан борбени морал, чак су се отимали за извршење борбених задатака. Тиме се могу објаснити и велики губици авијације у 4–5 дана рата, када је југословенско ваздухопловство само у ваздушним борбама и од противавионске артиљерије изгубило више од 50 авиона.

Према расположивим подацима, у ваздушним борбама и од непријатељске противавионске артиљерије погинуло је 42 пилота. Међу погинулима је било преко 50% бомбардера, што значи да је погинуло још најмање 40 извиђача и радиста-стрелаца. Више од 20 ваздухопловаца било је рањено, а 20–30 авиона било је теже оштећено. Према томе, у борбама у ваздуху за неколико дана рата избачено је из строја око 28% укупног расположивог бројног стања авиона и посаде која је активно учествовала у борбеним дејствима. Над југословенском територијом непријатељ је изгубио преко 50 авиона, док се из немачких података види да су имали и 10% оштећених авиона. Према изјави једне немачке оборене посаде, само 6. априла над Београдом Немци су изгубили 20 авиона. И поред слабог руковођења и издајства, југословенски ваздухопловци су и у току априла 1941. године испунили свој дуг према отаџбини, захваљујући херојском залагању млађег кадра. Брзи слом југословенских сувоземних снага значио је и „губитак тла под ногама“ за пилоте.

Храброст југословенских пилота није могла да надомести лоше југословенско ваздухопловно командовање, које није било дорасло немачком. Аеродромски маневар, који је био неопходан под оваквим ратним условима, био је отежан, а често и онемогућен услед недостатка оперативних аеродрома. С друге стране, правилна употреба југословенске авијације била је још више отежана због тога што ваздухопловне јединице нису имале везу са Командом ваздухопловства, а она са Вр-

ховном командом, као, уосталом, ни Врховна команда са осталим јединицама на фронту.

Авијација није употребљена у садејству са сувоземним трупама, већ као самостална ударна снага против надирућег непријатеља. Јасно је да се после тих удара непријатељ консолидовао и настављао свој задатак, јер га сама авијација, која је располагала тако малим снагама, није могла задржати. Садејство ловачке и бомбардерске авијације није постојало, а пратња бомбардера ловцима није представљала уобичајену праксу. Обавештајни подаци су касно стизали, тако да пресретање непријатеља није било могуће. Јављање је вршено примитивним, спорим и несигурним телефонским путем, због чега су обавештења ловцима стизала са закашњењем од пола часа до пола дана. Јављање о линији фронта такође није постојало.

Издаје је било и у редовима ваздухопловаца. Много већи проблем био је у томе што су многи виши руководиоци били малодушни и плашљиви. Међутим, југословенско ваздухопловство је као целина највише трпело због слабости највишег војног и ваздухопловног командовања, како у припреми за рат, тако и у вођењу рата. Храбро држање и успешну борбу младих југословенских ваздухопловаца признао је и командант немачке Ваздухопловне флоте 4, који је руководио немачким ваздушним операцијама против Краљевине Југославије.

Југословенско ратно ваздухопловство пожртвовано се ангажовало и супротставило непријатељском ваздухопловству, иако су услови за дејство били врло непо-

вољни. Наиме, ратна летелишта нису имала бетонске стазе, већ затрављено земљиште, које је због кише и снега постало неупотребљиво, тако да је изванредан број авиона уништен на земљи због немогућности полетања. Проблем је представљао и то што јединице нису биле технички опремљене за летење и дејство ноћу и дању при неповољним метеоролошким приликама. Због тога је југословенском ваздухопловству знатно умањена оперативна способност, тако да око 50% ратних задатака није извршено због невремена. У бојевим комплетима авиона није било запаљиве муниције, чиме је знатно ослабљена нападна и одбрамбена моћ југословенских авиона, што се нарочито одразило на дејство ловачке авијације. Око 45% авиона уништено је на земљи, поред осталог и због недостатка савременог противавионског оружја. Дејство ваздухопловства знатно је отежавала пета колона, која је била врло упорна у саботажама веза, ширењу панике и лажних вести, саботирању наређења за дејство, избегавању ратних задатака и уништењу или оштећењу авиона.

Упркос постојећим слабостима, оперативно ваздухопловство се пожртвовано ангажовало у вршењу ратних задатака. У периоду од 6. до 15. априла 1941. године извршено је укупно 1.349 авио-полетања, од чега 414 летова бомбардерске, а 945 летова ловачке авијације.

Бомбардерска авијација ангажована је највише за нападе на непријатељске оклопне и моторизоване јединице, затим мањим делом за бомбардовање непријатељских аеродрома, железничких и друмских комуникација. У току ових напада јединице бомбардерске авијације наишле су на снажан отпор непријатељске авијације и врло јаку ватру земаљске противавионске одбране, што је за последицу имало велике губитке. Изгубљен је 41 бомбардер и 76 летача, међу којима и командант пука пуковник Фердо Градишник, три команданта групе (мајор Бранко Фанедл, Добросав Тешић и Лазар Доновић) и три командира ескадрила (капетани I класе Никола Иванчевић, Владимир Јовичић и Сергије Војинов). Упркос пожртвованости летачког кадра, југословенска бомбардерска авијација није била у стању да својим нападима нанесе веће штете непријатељској авијацији, нити да заустави продоре непријатељских оклопних и моторизованих јединица. Бомбардерске јединице ограничиле су своје дејство само на дневне нападе под повољним метеоролошким условима. Међутим, у току Априлског рата таквих дана било је врло мало, због чега су могућности искоришћене само око 50 одсто. Ефикасност југословенске бомбардерске авијације знатно је умањена губитком око 80 бомбарде-

ра на земљи нападом непријатељске авијације, чиме је број бомбардера смањен на половину.

Ловачка авијација била је већим делом ангажована у систему ваздушне одбране на задацима патролирања и пресретања непријатељских авиона, а мањим за дејство по земаљским циљевима, односно мотомеханизованим и оклопним јединицама. За пратњу других врста авијације употребљена су свега два авио-полетања. Том приликом ловачка авијација је претрпела велике губитке у борби са знатно надмоћнијом непријатељском авијацијом. Током Априлског рата ловачка авијација је изгубила 52 авиона, од којих је 14 оборено и 38 оштећено, и 42 пилота, од којих 27 погинулих и 15 рањених, с тим што је погинуло пет командира ескадрила (капетани Милош Жунић, Драгиша Милојевић, Војислав Поповић, Константин Јермаков и Данило Грбић). Упркос пожртвованом залагању, југословенска ловачка авијација није била у стању да спречи нападе непријатељске авијације.

Ловачка авијација, у већини случајева, непосредно је бранила поједине објекте и зоне. Та тактика је противна упутствима Инструкције број 2 за ловачку авијацију из 1939. године, која је изричито забрањивала овај

вид ваздушне одбране и захтевала да се ловачке јединице не везују за поједине објекте, већ да се они бране посредном ваздушном одбраном. Ова посредна маневарска ваздушна одбрана била је неопходна с обзиром на 2.350 километара дуг гранични фронт, од којих 1.300 километара према Немцима и 1.050 километара према Италијанима. Ову погрешну тактику ваздушне одбране применила је 1. ваздухопловна ловачка бригада. Као последица тога, ваздушна одбрана Београда пала је искључиво на 6. ловачки пук, док је 2. ловачки пук остао пасиван, надлетајући индустријску зону Србије, коју непријатељска авијација није уопште нападала.

С обзиром на мали број авиона и њихову малу аутономију лета, ловачка авијација није могла своје авионе да држи стално у ваздуху, већ је било неопходно да авиони полете после пријема извештаја о доласку непријатељских авиона. Међутим, дејство ловачких авиона после обавештења са земаљске осматрачке службе није могло бити тренутно, већ 15 минута после примљеног извештаја, с обзиром на време потребно за припрему и полетање ловачких авиона, хватање висине, достизање тачке пресретања и извођење нападаог маневра. За то

време непријатељски авиони, летећи брзином 400–500 километар/час, прелећу 100–150 километара. То јасно показује да југословенска ловачка авијација није била у стању да пресретне непријатељске авионе у приграничној зони дубине до 150 километара.

Армијско ваздухопловство у току Априлског рата није се довољно ангажовало за непосредну подршку и тактичку сарадњу са трупама армија којима је било придодато. Оваква недовољна активност може се објаснити чињеницом да армије југословенске војске нису завршиле мобилизацију, концентрацију и стратегијски развој, због чега нису могле да предузму нормалне операције, у којима би извиђачке ескадриле вршиле предвиђене ратне задатке непосредне подршке и тактичке сарадње. Такође, команданти армија нису довољно познавали начела тактичке употребе армијског ваздухопловства. Последица тога било је недовољно коришћење армијског ваздухопловства, које је било мобилисано још 12. марта 1941. године и спремно за ратна дејства. Команда Оперативног ваздухопловства није могла да интервенише јер је тактичка употреба армијског ваздухопловства била у надлежности команданата армија. Ефикасност дејства армијског ваздухопловства била је умањена и великим губицима авиона на земљи после напада непријатељске авијације, када је уништено око две трећине авиона, затим због слабих тактичко-техничких особина извиђачких авиона „бреге-19” и „потез-25” и недостатка ловачке заштите. Дана 13. априла 1941. године армијско ваздухопловство изгубило је последње авионе и није било способно за даље вршење ратних задатака.

Југословенско ратно ваздухопловство супроставило се непријатељу пожртвовано, организованије и са релативно бољим резултатима него јединице копнене војске и ратне морнарице. Томе је знатно допринела чињеница да су јединице ваздухопловства биле мобилисане и спремне за ратно дејство, као и високи морал и патриотски дух летачког кадра. Међутим, ефикасно дејство југословенског ваздухопловства, поред низа других чинилаца, било је делимично ослабљено и петоклонашким дејством мање групе профашистичких ваздухопловних официра, који су свесно и плански саботирали ратне припреме и операције ваздухопловних јединица. У току Априлског рата Југословенско ратно ваздухопловство претрпело је велике губитке у људству и материјалу. Изгубљено је око 95% борбених авиона, а погинуло је око 120 летача официра и подофицира и око 400–500 нелетача старешина и војника.

Ратна морнарица

Као и остали део југословенских оружаних снага, Ратна морнарица је имала сличне негативне ка-

рактеристике, које су биле неминовна последица лоше кадрoвске политике Краљевине Југославије. Субјективни и објективни разлози који су нарушавали копнену војску, а донекле и Ратно ваздухопловство, дошли су до пуног израза у Ратној морнарици, где је било више појава које су допринеле да брзо постане плен непријатеља. У Ратној морнарици су од самог почетка постојали нешто другачији унутрашњи односи, начин васпитања, традиције и нарочито састав и бројно стање старешинског кадра који је држао кључне положаје и знатно утицао на развој и свеукупно стање у њој.

Врховна команда и југословенска влада

Имајући у виду чињеницу да већ од првог дана рата није имала организовану везу са својим командантима и штабовима, Врховна команда југословенске војске није могла да прати операције, као ни да благовремено утиче на њихов ток. Радећи под веома тешким условима, Врховна команда је и у комуникацији била присињена да се ослања само на слабе међуградске телеграфске и телефонске линије и неке радио-станице. Разумљиво је да су такви разговори најчешће били прислушкивани. Врховна команда војске Краљевине Југославије није имала готово никаквих резерви којима би могла брзо интервенисати тамо где је ситуација била најкритичнија, а многе команде и штабови нису дисциплиновано извршавали наређења генерала Симовића. Како је рат трајао, све више су се нагомилавале тешкоће, које су посебно долазиле до изражаја јер су збуњеност и дефетизам били честе појаве. Упркос свим тешкоћама у којима је од 6. до 17. априла деловала Врховна команда, грешке у руковођењу операцијама вероватно се не би догодиле да је било више залагања и упорности. С обзиром на то да је у исто време начелник штаба Врховне команде био и председник владе, генерал Симовић је од 6. до 13. априла био стално одвојен од владе. Током Априлског рата он је присуствовао само једној њеној седници – 13. априла на Палама.

Проблеми у раду Врховне команде југословенске војске били су пре свега везани за проблеме које је имала и сама југословенска влада, која по у погледу вођења рата није била јединствена. Истовремено, неки од команданата група армија, армија, дивизија и Ратне флоте нису ни желели да се боре, што је било равно издаји. Поједини генерали су од раније према генералу Симовићу осећали нетрпељивост и мржњу, због чега су се често готово саботерски односили према наређењима Врховне команде. Од првог дана Врховна команда Југословенске војске није контролисала ситуацију. Директиве и заповести упућиване су јединицама које више нису ни постојале. Тражена је одбрана линија које су већ биле пробијене. У општем растројству друштва и вој-

ске нестварно су изгледале и комбинације Врховне команде да се непријатељ заустави на воденим и планинским препрекама Сави, Уни и Велебиту, а касније организује отпор на масивима Комова, Дурмитора, Прења, на рекама Бојани и Неретви. Влада се повлачила од првог дана рата. Није постојала веза између владе и Врховне команде. Слободан Јовановић, Марко Даковић и Богољуб Илић оптуживали су Хрвате за издају. Мачек је напустио југословенску владу 8. априла, заједно са осталим хрватским министрима, Јосипом Торбаром, Баришом Смољаном и Иваном Андресом. Владу је напустио и Џафер Куленовић. Напуштање владе, у ствари бекство министара, било је слика априлског расула.

Конфузну ситуацију у којој се нашла влада пред априлску катастрофу, Симовић је изложио у једној изјави после Другог светског рата: „Све што се радило од 27. марта до 6. априла 1941, радило се да би се добило у времену. Како је за ове припреме ратне радње било потребно време од око месец дана, то је влада настојала да се овим преговорима и помирљивим држањем обмане непријатељ и добије у времену”.

Окупаторска подела Југославије

Број погинулих југословенских војника у Априлском рату 1941. године није тачно утврђен. Познато је само да је било 375.000 заробљених југословенских војника и официра, односно да је у немачко заробљеништво одведено 210.000 војника, већином Срба, а у италијанско 20.000.

Априлски рат је био катастрофалан војни пораз, који је за последицу имао поделу државе међу победницима. Хитлер је већ 27. марта савезницима понудио поделу Југославије: Италији далматинску обалу, Бугарској Македонију, а Мађарској Банат. Важно је нагласити да је Хитлер, говорећи о Банату, под тим подразумевао целу Војводину. То обећање поновио је и у разговору са мађарским министром рата Бартом 4. априла и са мађарским амбасадором Стојанијем 6. и 19. априла.

На дан немачког напада на Југославију, 6. априла, издате су „Опште смернице“ за поделу Југославије. У њима је немачка окупациона управа предвиђена за територију Србије пре балканских ратова 1912/1913. го-

дине. Хитлер је намеравао да казни Србе, које је сматрао главним кривцима за пуч од 27. марта и да Србију смањи на границе које би јој онемогућиле да угрози поредак који ће наметнути Немачка. У нападу на Југославију рачунао је на помоћ својих савезника, али је због њихових територијалних аспирација та помоћ представљала не само предност, већ и отежавајућу околност. Колико су те територијалне аспирације оптерећивале Хитлера видело се већ на почетку напада. Румунска влада је 3. априла била обавештена да ће мађарске трупе окупирати Банат, па је због тога запретила да ће и румунска војска окупирати југословенски део Баната. Већ наредног дана румунски амбасадор у Берлину Раул Боси службено је протествовао против планиране мађарске окупације, изјавивши да Банат ни у будућности не може бити предат Мађарској. Суочен са тим отпором, Хитлер је 5. априла решио да мађарске трупе не учествују у освајању Баната. У „Привремене смернице за поделу Југославије“ 12. априла унета је одредба да ће Банат окупирати немачке трупе. На тај начин је река Тиса одређена за границу између немачке и мађарске окупационе зоне у Војводини.

Мађарска, која се 11. априла придружила нападу на Југославију, није била спремна да прихвати овакав развој догађаја. Мађарска војска је прешла Тису, а мађарско становништво Новог Кнежевца, Новог Бечеја и Падеја дочекало их је као ослободиоце. Код Сенте су између 15. и 17. априла формирали мостобран, а њихове трупе су правиле продоре до близу Кикинде и Мокрина на северу и Титела у средњем Банату. Међутим, због немачких захтева мађарска војска је морала да се повуче. Хитлер је морао да смирује важне савезнике, који су већ дуже време били у великој завади. Било је политички тешко наградити Мађарску, а оглушити се о румунске захтеве. Хитлер је морао да одуговлачи и обећава Мађарској да ће јој Банат бити предат, а с друге стране, да уверава румунске функционере да ће ситуација бити решена после рата. Ипак, српски део Баната остао је под немачком управом до краја окупације.

У привременим смерницама из априла 1941. наведено је како треба поделити Југославију. Према том плану, „Јужна Србија“ је као подручје настањено „бугарским Македонцима“ следовала бугарској управи, док је „Стару Србију“ требало ставити под немачку власт. Сходно раније постигнутом споразуму из Беча, на коме су спољни министри Италије и Немачке договорили поделу Југославије, Вардарска Македонија је подељена између Бугарске и Италије. У Србији је успостављен немачки окупациони систем на чијем се челу налазио Штаб војног заповедника Србије. Управни Штаб војног заповедника био је највиши управни орган на окупираној територији, са задатком да преузме све послове који су били страни војсци и за које је била неопходна сарадња домаћих органа. Управни штаб се у свом раду

ослањао на домаћи административни апарат, који је обновио свој рад под врховном влашћу окупатора.

Немачке власти су одлучиле да се ослоне на старо уређење, а да оне врше функцију надзорног органа. На тај начин задржан је постојећи административни апарат Краљевине Југославије, који је требало да буде руковођен личностима које су окупационе власти сматрале погодним. Не само што је била окупирана, Србија је била и додатно кажњена: била је обавезна да плаћа контрибуције немачком окупатору за издржавање окупационе војске, што је био случај без преседана на тлу војно поражене Краљевине Југославије.

Страдање Београда

Према изјави генерал-пуковника Еварда фон Клајста, команданта оклопних јединица Друге армије, план за бомбардовање Београда Strafgericht (Казнена пресуда) „био је терористички и имао је у првом реду политичке, а не војне циљеве“.

Званично саопштење владе генерала Душана Симовића од 4. априла о Београду, Загребу и Љубљани као „отвореним градовима“, које је немачки војни аташе пуковник Рудолф Тусен одмах проследио Берлину, немачки генерали су сакрили од Хитлера, „јер то за њега није ништа значило“. Немци су из Румуније послали једну извиђачку групу авиона, која је 5. априла потврдила да у Београду не постоји противваздушна одбрана, да су војне јединице повучене, а касарне напуштене. Осим недоумице коју је оставила код становника Београда, Уредба о проглашењу Београда, Загреба и Љубљане за отворене градове није имала никакву фактичку снагу и ефекат, пошто је није прихватила и верификовала и непријатељска страна.

Према новијим истраживањима, у Београду је погинуло више људи и извршено веће разарање него у целој Југославији током Априлског рата 1941. године. На аеродромима око Беча у Аустрији, Капошвара, Печуја и Сегедина у Мађарској, те Арада и Темишвара у Румунији, за напад на Београд било је концентрисано 917 авиона. То је до тада било највеће груписање немачког ваздухопловства за напад на појединачни циљ. Током четири дана бомбардовања Београд је напало око 600 бомбардера и око 320 ловаца. На град је избачено 1.097 тона класичног експлозива, 67 запаљивих бомби и 38 падобранских мина. Према Техничкој дирекцији Управе Града Београда, број сахрањених износио је 2.007 лица. Потпуно је срушено 714 зграда, тешко оштећено 1.888, а лакше 6.615, што је било 51% укупног стамбеног фонда Београда. У Београду је потпуно уништено 10 главних војних објеката, 44 државне установе од значаја за функционисање града и земље, 39 научних, културних, просветних и здравствених објеката. Међу жртвама нису евидентирани погинули становници

Београда који су се кретали у километарски дугим колонама на авалском и смедеревском путу, а које су непрекидно митраљирале немачке „штуке“. Нису евидентирани ни путници брода „Смедерево“, који је пун жена и деце, док је покушавао да се пробије из блокаде, био погођен и за неколико минута потонуо. На Сави и Дунаву било је потопљено на десетине већих и мањих барки и чамаца.

Званични извештај немачког војног аташеа Рудолфа Тусена, под називом Извештај о искуствима у ваздушном нападу на Београд, упућен Команди копнене војске 16. априла 1941. године, садржи податке о томе да је напад на Београд био посебно ефикасан и са пуно губитака, а морални утисак изузетно снажан. Тусен наводи како су и „мале запаљиве бомбе“ имале врло јак учинак због „старог начина градње кућа, неуклањања старудије и затајивања службе за гашење“, због чега су се куће „једноставно стропштавале у себи самој и нагомилавале као џиновска гомила крша преко подрумских просторија у којима се затим гуше становници који су ту потражили заштиту“. Карактеристика Београда јесте и то да су овај град од почетка Другог светског рата, 1. септембра 1939. године, почели да напуштају његови становници. Најпре стране дипломате и њихове породице, представници страних фирми и банака, као и страни стручњаци различитих професија. Процене указују да се до 6. априла из Београда одселило око 18.000 странаца. Затим су град почеле напуштати богате грађанске породице. Доста породица је било подељено, јер се део њихових чланова склонили у неутралне државе Швајцарску, Шпанију и Турску. Из Београда је у свој завичај отишло око 20.000 студената и ђака, а у јединице војске стациониране изван Београда око 20.000 мобилисаних војника и официра. До 3. априла 1941. године, када је Симовићева влада донела Уредбу о забрани исељавања из Београда, град је већ напустило око 60.000 људи. У прва два дана бомбардовања је из града побегло близу 150.000 људи. Коначно, у Београду је у тренутку уласка Немаца било око 70.000 до 80.000 људи.

Након отварања гробница и поновног консултовања књига умрлих 1973. године, констатовано је да је на Новом гробљу сахрањено 646 идентификованих и 1.361 неидентификованих жртава, укупно 2.007, од којих 393 жене и 59 деце. Истраживања указују да је број жртава од директног дејства бомбардовања Београда 6–7, 11. и 13. априла био око 5.000. Непознат је број жртава насталих у директно погођеним јавним склоништима, којих је укупно било седам. Међутим, због немогућности да се лече, становници Београда умирали су од задобијених рана и у наредном периоду. Процена је да је од укупно око 50.000 рањених, умрло близу 15.000. На основу свих података, може се тврдити да је Београд имао укупно око 20.000 жртава бомбардовања 1941. године. ■